

Предраг Крејић, архивски саветник

Архив Југославије

УДК930.253:354.11(497.1:437)“1919/1939”

Београд, Република Србија

predrag.k@arhivyu.rs

Оригиналан научни рад

Примљено: 25. октобар 2024.

Одобрено: 5. новембар 2024.

Посланство Краљевине Југославије у Чехословачкој – Праг 1919–1939

Установа и архивска грађа

АПСТРАКТУМ: Рад даје основне информације о организацији и деловању Посланства Краљевине Југославије у Чехословачкој у периоду 1919–1939, као и о садржини и значају сачуване грађе у фонду Посланства у периоду 1919–1939. Написан је на основу Историјске белешке састављене приликом архивистичке обраде фонда.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Посланство, посланици, конзулати, Југославија, Чехословачка, Мала антанта, дипломатски односи.

Завршетак Првог светског рата и Мировна конференција у Версају довели су до драматичног преобликовања дотадашње геополитичке карте Европе, које је значило смањење или нестанак неких држава, увећање других или стварање нових. Једна од новостворених држава била је и Република Чехословачка која је настала у средишту континента на рушевинама Аустроугарске монархије. Двадесет осмог октобра 1918. године у Прагу је проглашена независност Чешке са Моравском, која је припадала аустројском делу, а два дана доцније у Братислави је проглашена независност Словачке, која је дотада била у саставу Угарске, истовремено се изјашњавајући за уједињење са Чешком у јединствену државу.¹

Тим поводом регент Александар је испред још постојеће Краљевине Србије упутио честитку првом председнику Чехословачке Републике, Томашу Масарику.²

У јануару 1919. Чехословачка се појавила на међународној сцени наступивши на Мировној конференцији у Версају.³

Званично признање од стране тек формиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославије (у даљем тексту Југославија), извршено је само три дана по формирању њене владе доношењем и обнародовањем Указа регента Александра 10/23. децембра 1918. године, у коме се каже: „На предлог председника министарског савета и нашег заступника министарства иностраних послова постављамо за изванредног посланика и пуномоћног министра друге класе у Прагу Ивана Хрибара члана словеначког народног савета.”⁴

Овим је Југославија постала вероватно и прва држава која је признала Чехословачку.

На овај акт краљевске владе којим је изражена намера да се што пре успоставе непосредни односи са Чехословачком, регент се осврнуо у јуну месецу 1919. приликом пријема акредитива првог посланика Чехословачке у Југославији, Антоњина Калине.⁵

Посланик Иван Хрибар⁶ је стигао у Праг 14. јануара 1919, и већ 16. ја-

2 Здењек Сладек, *Мала Антанта*, Београд, 2019, стр. 16.

3 Исто.

4 *Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, I, бр. 1, субота, 12. јануар 1919, стр. 2 (датум је по старом календару, а први дан по новом био је 15, тј. 28. јануар – пр. П. Крејић); први министар иностраних послова КСХС, Анте Трумбић, у том тренутку био је у Паризу (пр. П. Крејић). О постављењу и својој посланичкој делатности у Прагу али, из разумљивих разлога, без много политичких детаља, писао је Иван Хрибар у својим мемоарима *Moji spomini*, II del, Ljubljana, 1928, стр. 366–406.

5 *Службене новине*, I, бр. 55, 14. јуна 1919, стр. 1.

6 Архив Југославије, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (МИП), АЈ-334-140-463, Персонални одсек (у даљем тексту Перс. одс.). Документи о раду Ивана Хрибара с почетка његовог посланичког мандата у Прагу уопште нису сачувани у његовом персоналном досијеу, већ су горепоменуте информације нађене у Хрибаровом писму МИП-у које се чува у досијеу секретара Посланства Брезигара који је допутовао у Праг заједно са Хрибаром, и односило се на регулисања Брезигареве плате. Из Хрибарових мемоара види се да је процедура око његовог агремана обављена преко Париза у неочекивано кратком року од свега неколико дана, након чега је одмах донесен Указ. Даље, међутим, наводи да је у Праг стигао већ 9. јануара, и мада описује каснији пријем код председника Масарика због предаје акредитива не помиње, нажалост, датум када је то учинио. Ови подаци, као ни индикативан говор првог чехословачког посланика Калине приликом предаје акредитива регенту Александру у јуну месецу 1919 (фуснота 4), нису, колико нам је познато, помињани у историографији и отварају питање није ли

нуара започео је са радом.⁷

заправо Чехословачка прихватањем Хрибара у својству посланика КСХС и почетком његовог рада била *ipso facto* прва земља која је признала Краљевину СХС/Југославију. Миладин Милошевић у предговору књиге коју је и приредио под називом *Дипломатски списи Бранка Лазаревића*, друго издање, Неготин, 2022 (даље М. Милошевић) на стр. 18, фуснота 33, наводи да су дипломатски односи Краљевине СХС и Чехословачке успостављени одмах након проглашења КСХС и да је 10. децембра за посланика у Чехословачкој постављен Иван Хрибар (очито да је наведени датум по старом календару, пр. П. Крејића). У сваком случају, ово питање заслужује посебну расправу јер према усвојеном становишту прва је Норвешка 26. јануара признала Краљевину СХС, САД 6. фебруара, затим Швајцарска и Грчка, а Чехословачка 15 марта, када је чехословачки министар иностраних послова Едвард Бенеш, између осталог, обавестио Анту Трумбића да у Југославију ускоро треба да стигне званични дипломатски представник. О питању када је која земља признала Краљевину СХС/Југославију видети расправу Богдана Кризмана, „Питање међународног признања Краљевине СХС”, *Историја XX века*, Београд, 1962. О међународноправном акту признавања новонастале државе видети у: Милан Бартош, *Међународно јавно право*, књ. 1, Београд, 1954; Јурај Андраси, *Међународно право*, Zagreb, 1987, 66–69; Ворђевић Стеван, Митић Миодраг, *Дипломатско-конзуларно право*, Београд, 2000.

- 7 Историјат рада Посланства Краљевине Југославије у Прагу није било могуће реконструисати ни у најелементарнијем облику базирајући се на његовој грађи. Сачувану документарну грађу су чинили готово искључиво документи административног садржаја без историјског значаја који као такви нису давали никакве битне податке. Због тога је било неопходно путем других фондова који се чувају у Архиву Југославије као и кроз постојећу литературу доћи до података које је битно навести како би истраживачи југословенско-чехословачких односа и други корисници овог фонда имали најважније информације о историјату његовог ствараоца. С обзиром на то да тема односа Краљевине Југославије и Чехословачке, имајући у виду њихов изузетан значај у међуратном периоду, није у историографији, ни нашој а ни Чехословачкој, ни близу довољно обрађена, одлучили смо да ова белешка не да само основне податке о раду Посланства већ и да пружи неке додатне информације о тим односима, имајући пре свега у виду оно што се дешавало на подручју деловања Посланства, тј. у Чехословачкој. Увидом у затечену садржину фонда Посланства, односно оно што је после валоризације и обраде његове грађе преостало за трајно чување, можемо констатовати, нажалост, само огромну празнину коју у оквиру проучавања југословенско-чехословачких политичких односа никада нећемо моћи попунити, чак ни уз помоћ других фондова који се налазе у домаћим архивима. Треба подсетити да су у предратном времену посете председника влада и министара спољних послова другим земљама биле ретке, док су, напротив, односи Југославије и Чехословачке имали висок интензитет и сваке године је било међусобних посета на највишем нивоу. Свакако да је у све то било укључено и Посланство. Недостатак важних политичких архивских докумената, наравно, не треба да обесхрабри истраживаче, напротив, треба учинити још већи напор да се из постојећег извуче што више информација, укључујући и овај по садржини више него скроман фонд. Када су у питању економски, просветни и верски односи, ту је ситуација далеко боља јер постоје други фондови у којима је сачувана документарна грађа о томе. Наравно, штампа, као и нека мемоарска дела, имајући у виду њихову специфичност и ограничења као историјских извора, такође могу послужити при реконструкцији односа. У Чешкој је ситуација, што се тиче очуваности архивске грађе, укључујући и политичку, срећом, сасвим другачија, али она пружа пре свега поглед из

Његов мандат је почео у драматичном времену пуном напетости, када су догађаји сустижали једни друге и када су обе земље покушавале заједничким снагама да издејствују што повољнији исход на Мировној конференцији. Обе земље су имале још недефинисане границе а појавио се и предлог чехословачког министра спољних послова Едварда Бенеша да се створи коридор који би спајао две државе и протезао се између Аустрије и Мађарске, што је наишло на уздржано прихватање југословенске стране. Пошто је наишао на негативну реакцију великих сила, Бенеш је предложио да се уместо тога створи међународни коридор Братислава–Ријека те је Хрибар у име Југославије уложио протест истичући да то нарушава њен државни суверенитет.⁸

Револуција у Мађарској исте године и краткотрајно постојање Мађарске Совјетске Републике су даље подстицале тесну сарадњу двеју земаља.⁹

Напета ситуација за време преговора око закључивања мировних споразума са Мађарском и Аустријом подстакла је Југославију и Чехословачку да убрзају потписивање савезничког споразума 14. августа 1920. године.¹⁰

Када су у питању економски односи, треба споменути да је 18. октобра исте године потписан и први трговински споразум.¹¹

Хрибарова делатност у Прагу се одвијала у времену када је између Југославије и Чехословачке, којима се убрзо придружила и Румунија, створен савез који ће у историју ући под именом Мала антанта. Политичка и војна сврха овог савеза, заснованог у првим годинама на билатералним међусобним споразумима а тек касније на трилатералним, пре свега је подразумевала спречавање рестаурације власти Хабзбурговаца и ревизионистичких амбиција Мађарске. Она је убрзо обухватила ширу сарадњу на међународној сцени а проширила се и на економску и културну сферу.¹²

тамошње перспективе. О стању и значају грађе Фонда погледати више у истоименој рубрици на крају белешке.

8 Сладек, стр. 17.

9 Сладек, стр. 18.

10 Савезнички споразум је потписан у Београду. Сладек, стр. 23.

11 Сладек, стр. 97.

12 Осим досад најсвеобухватније монографије о Малој антанти чешког историчара Здењка Сладека постоји и монографија српског историчара Милана Ванкуа *Мала Антанта*, Београд, 1968. Најозбиљнији рад о једном периоду односа двеју земаља представља студија Ladislava Deака *Čehoslovačko-jugoslavenski odnosi 1935–1939*, objavljena u Zborniku zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 10, str. 111–206, Zagreb 1980. Друге монографије које се дотичу ове теме третирају односе појединих земаља и Мале антанте, као што је монографија Magda Adam, *Little Entente and Hungary*, Budapest, 1988; или су пак расправе које се баве појединачним питањима. У том смислу треба истаћи Зборник *Od Moravy k Morave, Od Morave do Morave*, који периодично издају „Матица моравска” и „Матица српска”

Способност да успешно политички реагује, а по потреби и војно, новостворени савез је показао већ у марту 1921. године приликом првог покушаја последњег владара аустроугарске, Карла Хабзбуршког, да се у Мађарској врати на власт.¹³

Иако су се односи Југославије и Чехословачке великим делом остваривали у оквиру Мале антанте, то, наравно, није искључивало посебне билатералне односе, у којима је значајну улогу имало јако осећање словенске узајамности. Чехословачка је (пре свега Чешка) била на високом нивоу индустријског и уопште економског развоја и са релативно развијеном парламентарном демократијом, што је имало одређене позитивне, али и негативне стране у односима са Југославијом и Румунијом, земљама аграрним и са слабије развијеним демократским системом. Кад су у питању негативне стране, треба истаћи повремене оптужбе партнера да Чехословачка употребљава своју економску снагу на њихову штету, а легалан рад комуниста у Чехословачкој такође није наилазио на симпатије југословенске владе.¹⁴

Праг и Чехословачка су били развијена интелектуална средина где је већ по самом окончању Првог светског рата велики број југословенских студената одлучио да настави или започне своје студије и који су тамо основали више својих друштава а краће време издавали су и часопис.¹⁵ За бригу о њиховом боравку Посланству је од стране југословенског министарства просвете био додељен посебан референт. Осим њиховог образовања и социјалног стања, Посланство је нарочито пратило и политичку активност појединих група студената с обзиром на то да су неке испољавале прокомунистичке или национално-сепаратистичке ставове.

Чехословаци су са своје стране подупирали велику наклоност наших грађана према њиховој земљи те је, између осталог, почетком 1921. године створена у Прагу Чехословачко-југословенска лига која је у наступајућим годинама имала све значајнију улогу на културно-просветном и пропагандном пољу, у оквиру чега је посебно значајно место заузимао колегијум за југосло-

и објављује чланке из историје српско-чешких односа у 19. и 20. веку. У Словенији је Борут Клабјан објавио чланак „Praški Triglav – delovanje slovenskih diplomatov v Pragi u času med svetovnim vojnama” v Slovenski diplomati v slovanskem svetu, Slovenski diplomati v slavjanskem mire, Ljubljana, Mengeš, 2010, стр. 111. О дипломатској служби у Прагу Бранка Лазаревића видети Миладин Милошевић, *Дипломатски списи Бранка Лазаревића*, друго издање, Неготин, 2022.

13 Сладек, стр. 26.

14 Сладек, стр. 35–36. Чехословачка је 1923. године била други спољнотрговински партнер Југославије. Исто тако била је и један од највећих инвеститора, тако да је исте године удео чешког капитала чинио једну шестину укупног страног капитала у Југославији. Исто, стр. 68–69.

15 Током 1919 године у Прагу је излазио је месечни часопис *Југославија*.

венске студенте којим је она руководила.¹⁶

Хрибарова одлука да се прихвати дужности краљевског покрајинског намесника Словеније означила је крај његовог боравка у Чехословачкој 25. јула 1921, али о његовом успешном раду и значају који су Чехословаци придавали односима са Југославијом најбоље говори то што је на његовом испраћају било присутно неколико министара и високих званичника на челу са министром спољних послова Едвардом Бенешом.¹⁷

На место посланика у Прагу је већ следећег дана дошао, такође Словенац, Богумил Вошњак који је у претходном периоду дао велики допринос југословенском уједињењу а као генерални секретар делегације КСХС учествовао је на Конференцији мира у Версају.¹⁸

Одмах по свом доласку Вошњак је, и пре протоколарне предаје акредитива председнику републике Масарику, имао пријем код министра иностраних послова Бенеша. Том приликом је представио и пуковника Данила Калафатовића који је у Прагу 31. јула потписао војну конвенцију.¹⁹

Крајем октобра исте године, интензивном дипломатском акцијом праћеном претњом употребе војне силе, спречен је нови и уједно последњи покушај бившег аустроугарског владара Карла да пучем дође на власт у Мађарској.²⁰

У априлу 1922. Вошњак је у Братислави присуствовао састанку министра иностраних послова Момчила Нинчића са Едвардом Бенешом уочи одржавања Ђеновске конференције на којем је договоран заједнички наступ, и том приликом је истакнута потреба доношења новог свеобухватнијег савезничког споразума са дужим роком трајања. Треба напоменути да Вошњак на овај састанак, иако је као акредитовани посланик у складу са дипломатском праксом на то апсолутно имао право, није уопште био позван од стране југословенског МИП-а те је дошао самоиницијативно. Ово је, међутим, био тек почетак Вошњakovих неспоразума са својим министарством.²¹

16 Сладек, стр. 36. Драгош Петровић, „Културна сарадња Југославије и Чехословачке између два светска рата”, *Архивска грађа у теорији и пракси*, зборник радова бр. 5, Београд – Нови Сад, 2022, стр 82–101.

17 АЈ-334, Перс. одс.-140-463.

18 АЈ-334, Перс. одс.-142-465. Вошњак је у међувремену радио као професор на Љубљанском универзитету а био је изабран и за посланика Народне скупштине

19 Исто, Вошњак је предао акредитиве 26. августа.

20 Сладек, стр. 29. Везано за Карлову акцију, у својој књизи *U Borbi za ujedinjenu narodnu drzavu*, Ljubljana, Beograd, Zagreb, 1928, на стр. 382, Вошњак у врло сажетом осврту на свој рад у Чехословачкој наводи следеће „За време мог посланиковања у Прагу био је успешно ликвидиран један од најважнијих инцидената наше најновје дипломатске историје. Колико је било учињено у Прагу током једног кратког времена. Сами успеси, неуспеха није било.”

21 Сладек, стр. 33. Вошњак је тражио од МИП-а да му се пошаљу средства за покриће

Вошњак је у јуну допутовао у Београд са нацртом новог савезничког споразума који је предложила Чехословачка и том приликом је о међусобним односима и ситуацији у Чехословачкој реферисао председнику владе Николи Пашићу.²²

Ово је претходило састанку Пашића и Нинчића са Бенешом у августу у Маријанским Лазнама. Истог месеца у Прагу је одржан и састанак Мале антанте на коме је разматран аустријски проблем и договорано о заједничком наступу на предстојећем редовном заседању Лиге народа. Овај састанак је означио почетак редовних периодичних састанака чланица Мале антанте. По његовом завршетку Чехословачка и КСХС су 30. августа потписале савезнички споразум који је, међутим, подразумевао само продужење већ постојећег, будући да југословенска страна није прихватила Бенешов предлог за проширење постојећих уговорних обавеза на све мировне споразуме.²³

Октобра месеца Вошњак је пратио и приредио пријем за делегацију народних посланика југословенске скупштине за време њихове службене посете Чехословачкој. Онда је начинио несхватљив и врло озбиљан дипломатски прекршај јер је изненада, увече, пред сам полазак делегације у земљу, одлучио да јој се придружи наводно да би у МИП-у лично интервенисао због проблема везаног за исплате особљу Посланства (плате и уопште финансирање Посланства је стварно било већ неко време угрожено због наглог скока чехословачке валуте). Он за пут није затражио, па самим тим ни добио дозволу југословенског МИП-а. Штавише, није обавестио ни чехословачки МИП да ће бити привремено одсутан из земље и ко ће га за време одсутности замењивати, што се у дипломатији сматра обавезним. Због овога је већ 6. новембра 1922. године опозван и стављен на располагање.²⁴

трошкова пута али му је одговорено да пошто о свом путу није претходно известио МИП, трошкове покрије из фонда посланства намењеног за репрезентацију, АЈ-334, Перс. одс.-142-465.

22 АЈ-334, Перс. одс.-142-465.

23 Сладек, стр. 34.

24 АЈ-334, Перс. одс.-142-465. Вошњаков случај је подигао велику прашину и заслужио је да се ближе осветли. Из докумената у Вошњаковом досијеу се види да је већ неко време био у сукобу са својим замеником, саветником Станојем Михајловићем, којег је оптужио да је прекорачио одобрене му трошкове за уређење Посланства док је он био одсутан. Затим, да се понаша самовољно и арогантно, и да је то, према информацијама из чехословачког МИП-а, испољио чак и приликом службеног разговора са Едвардом Бенешом код кога је био по налогу југословенске владе, с обзиром на то да је Вошњак тада био на реферисању у Југославији. Због свега овога је тражио да Михајловић буде премештен. Из МИП-а је одговорено да не могу ништа предузети док не узме изјаву од Михајловића, што је Вошњак одбио с образложењем да с њим више ни не комуницира. Због свог изненадног одласка у земљу Вошњак није испоштовао процедуру привремене примопредаје дужности, јер је кључ од касе са поверљивим документима и шифром предао секретару Вигелеу а он следећег дана Михајловићу, што је овај искористио да

одмах пошаље оптужујући телеграм МИП-у. По сазнању да је опозван и стављен на располагање, Вошњак је сматрао да је жртва Михајловићеве интриге и тражио је сатисфакцију. На полеђини Вошњаковог телеграма који је стигао у МИП стоји, међутим, руком исписан службени коментар да Михајловићев оптужујући допис у овом случају није имао никаквог утицаја и наведени су као главни разлози за опозив они већ поменути у тексту ове историјске белешке. Ове исте разлоге пренео је и лист *Политика* додајући још и да „изгледа да се г. Вошњак својим држањем онемогућио и у Прагу и у нашем тамошњем посланству”, *Политика*, бр. 5221, 5. новембар 1922, стр. 5. Вошњак касније у својој књизи *У борби за уједињену народну државу*, Љубљана–Београд–Загреб, 1928, стр. 382, негира у свему овоме било какву своју кривицу и тврди да је разлог његове смене то што је требало „направити место пашеног једног бившег министра иностраних дела”. Треба рећи да се ово односи (у то време) на министра Момчила Нинчића чији је пашеног био новинар и каријерни дипломата Бранко Лазаревић, који је у јуну 1922. године из Генералног конзулата у Чикагу премештен у Посланство у Берлину. Тамо је као саветник вршио дужност отправника послова. С обзиром на то да су у МИП-у сматрали да је и Михајловићев рад у Прагу проблематичан, одлучили су да га преместе. Пошто се Бранко Лазаревић сложио да дође у Праг, Михајловић је премештен у Берлин (АЈ-334, Перс. одс.-175-498). Љубомир Нешић који је фигурирао као нови посланик био је, истина, у том тренутку на раду у Министарству, на функцији посланика у Тирани, те је дошао у Праг тек кроз годину дана (АЈ-334, Перс. одс.-178-501). Вошњак овај свој осврт на, по његовом схватању, неправедан чин учињен према њему завршава констатацијом да је његовом сменом уклоњен „тада у Европи једини посланик наше спољне службе који није био Србијанац”. Вошњак, *У борби...*, стр. 382 (АЈ-334, Перс. одс.-175-498). В. такође М. Милошевић, стр. 15.

Питање равноправне заступљености у дипломатији по националној припадности је иначе била честа политичка тема у Краљевини. Народна радикална странка, са главним ослоном у Србији, као доминантна политичка партија у Краљевини Југославији, настојала је да што више поставља своје чланове и њој блиске људе на места у дипломатији. В. Срђан Мићић, *Од Бирографије до дипломатије – историја југословенске дипломатске службе 1918–1939*, Београд, 2018, стр. 172–173, 183. Упркос овој познатој чињеници, у случају Вошњака није јасно како је он као посланик морао да уступи место некоме ко је био тада само саветник, осим ако је Вошњак из неког разлога то повезао са посланичким периодом Лазаревића у Прагу који је наступио тек крајем 1926. У међувремену, Вошњаку је 1924. године истекао законски период по коме је могао бити на расположењу па је у недостатку одговарајућих слободних места добио отказ у МИП-у због чега је пао у оскудицу. У априлу 1925. док се, у међувремену новопостављени, посланик Нешић премишљао хоће ли се вратити у Праг или се одредити за место посланика у Народној скупштини, Вошњак је, како каже у мемоарима, на интервенцију својих пријатеља поново постављен за посланика у Прагу али је два дана касније поново стављен на располагање за које, по новом тумачењу закона, када су у питању посланици, није било ограничења у годинама. Овакав поступак се обично примењивао кад је неком формално требало регулисати радни статус или пензију као што је то било у случају бившег председника владе Црне горе Јована Пламенца који је у октобру исте године постављен за посланика у Прагу и три дана касније пензионисан јер није ни постојала намера да се он стварно шаље на дужност. Било како било, као што је то најчешће код људи случај, поготово оних који су на основу неких заслуга остварили одређени ниво у каријери и друштву, тако је, рекло би се, и Вошњаку било тешко да прихвати чињеницу да је за сопствену смену највише крив он сам и најлакше му је било тражити разлоге смене на другој страни. Да ли је на тој страни било оних којима је одговарао његов пропуст, сасвим је друго питање. Вошњак, *У борби...*, стр.

У Праг је из Берлина послат саветник Бранко Лазаревић да као отправник послова руководи Посланством до постављења новог посланика. Примопредаја дужности између њега и Вошњака је обављена 11. децембра. Већ у свом првом извештају навео је да је ситуација у Посланству скроз несређена.²⁵

Лазаревић је у Прагу провео готово годину дана и за време његовог боравка дошло је до пораста затегнутости у односима са Мађарском због чега су две владе интензивно размењивале информације а југословенска је од Чехословачке захтевала и испоруке новог наоружања.²⁶

Тек 8. новембра 1923. нови посланик Љубомир Нешић је председнику Чехословачке Масарику предао своје акредитивно писмо као и опозивно писмо за Богумила Вошњака.²⁷

У децембру 1924. Нешић је, пошто је саветнику Посланства Ђорђу Настасијевићу привремено предао дужност, допутовао на одмор у земљу у трнутку када су се одржавали избори за Народну скупштину. Пошто је стављен на изборну листу Николе Пашића у два бањалучка округа, продужио је бора-

383; АЈ-334, Перс. одс.-175-498; АЈ-334, Перс. одс.-184-507.

25 АЈ-334, Перс. одс.-165-488. В. и М. Милошевић, стр. 18.
Без обзира на то што су у посланствима (до Другог св. рата су преовладавала посланства а ретко су односи били на нивоу амбасада, и то углавном између великих земаља) и привремени отправници послова, у случају краће или дуже одсутности посланика, добили статус шефа мисије и пуна овлашћења, у публицистици, па и у историографији, као акредитовани дипломатски представници у некој земљи уврштавају се и они, потпуно се изједначавајући са посланицима. То није сасвим оправдано јер посланик је постављен указом шефа државе као „Посланик и изванредни и опуномоћени министар” и акредитован код другог шефа државе, што није случај кад је у питању привремени отправник послова. У случају посланикове краће или дуже одсутности или приликом интереснума, тј. од одласка једног посланика до доласка другог, отправника послова одређује сам посланик или МИП и поставља се најстарији службеник посланства, а то је по правилу саветник или евентуално секретар. Осим тога, за отправника послова се не тражи агреман од земље домаћина, као што је случај са послаником, већ се о његовом привременом постављењу само обавести МИП дотичне земље. О свему овоме се у дипломатији увек јако водило и води рачуна. Јер треба нагласити да, изузев евентуално у зависности од односа снаге или блискости између две државе, или пак уручивања неке посебно важне поруке, комуникација отправника послова са званичним органима земље домаћина се обавља по правилу на нижем дипломатском нивоу него у случају посланика. Ако се у историографији на списковима као шефови мисије и званични представници помињу и отправници послова, то има смисла навести, и то с напоменом да је у питању отправник послова, само за оне који су ту дужност обављали дужи период, као што је овом приликом био случај са Лазаревићем, који је ту функцију обављао близу годину дана. Ту не би требало уврштавати оне који су били отправници само неколико дана, или евентуално недеља (због болести посланика, његовог одласка на краћи или дужи одмор, службеног пута, смене два посланика и сл.) јер је то спадало у честа и уобичајена дешавања унутар мисије. Пр. П. Крејић

26 Сладек, стр. 37.

27 АЈ-334, Перс. одс.-178-501.

вак и укључио се изборну кампању. Почетком следеће године био је изабран за народног посланика па је морао да се определи коју ће функцију обављати. Веровало се да ће прихватити ову нову функцију па је чак донесен и указ о његовом разрешењу са функције посланика у Прагу, где је Настасијевић и даље руководио посланством као привремени отправник послова.²⁸

На крају је Нешић ипак одлучио да се врати у Праг пошто је у новембру 1925. донет нови указ о његовом постављењу, али сада као посланика прве положајне групе. У децембру исте године је преузео поново посланичку дужност и на њој је остао до именованја за посланика у Пољској и одласка из Прага почетком октобра 1926. године.²⁹

На његово место је убрзо стигао Бранко Лазаревић, али сада као посланик.³⁰

Током Лазаревићевог боравка у Прагу десио се један изузетан догађај, а то је био пренос посмртних остатака око три хиљаде преминулих цивилних интернираца и ратних заробљеника из некадашњег великог аустроугарског логора у граду Брумову у Моравској (нем. Braunau im Mohren) на нову локацију у костурницу у граду Јиндриховице (нем. Heinrichsgrunn). Овде се за време Првог светског рата такође налазио један од великих аустроугарских логора и одлучено је да се у њему обједине и сахране посмртни остаци српских жртава из бројних мањих логора са подручја Чешке и Моравске. У ту сврху је 1927. године организован транспорт железницом из Брумова преко Прага до Јиндриховица. Догађај је са чехословачке стране уприличен врло свечано у присуству високих званичника, док је са југословенске стране осим посланика била присутна и посебна делегација коју је предводио Павле Радић. Осим у Чешкој, изван број логора постојао је и на територији Словачке.³¹

Осим гробаља страдалих у логорима, било је и гробља на којима су били сахрањени преминули рањени и болесни припадници бивше аустроугарске војске јужнословенског порекла. Посланство је водило бригу о гробљима, а у оквиру њега је за то било задужено посебно лице, такозвани свештеночувар војничких гробаља.³²

28 AJ-334, Перс. одс.-177-500.

29 AJ-334, Перс. одс.-178-501.

30 AJ-334, Перс. одс.-165-488.

31 Посланство краљевине Југославије у Прагу – Чехословачка, AJ-391-1-1.

32 Дугогодишњи свештеночувар војничких гробаља при посланству у Прагу био је православно свештеник прота Миливоје Црвчанин који је у Праг отшао због студија црквене духовне музике на тамошњем конзерваторију. После Другог св. рата вратио се у земљу и постао познати композитор црквене и духовне музике. О гробљима преминулих ратника и цивила у иностранству видети у „Министарство вера Краљевине Југославије” AJ-69-112-171.

Трговински споразум склопљен 14. новембра 1928. године дао је нови подстрек економским односима који су у претходном периоду наилазили на потешкоће. Светска економска криза која је била на помолу, међутим, поново ће довести до несугласица међу блиским партнерима. У периоду 1927–1928. извршене су велике набавке оружја за потребе југословенске војске. Чехословачка ће и у каснијим годинама остати кредитор а концерни *Шкода* и *Збројовка* главни испоручиоци разноврсног артиљеријског пешадијског наоружања. Због тога су у њој константно биле присутне вишечлане југословенске војне комисије за примопредају оружја.³³

Блиска и интензивна војна сарадња је подразумевала и стално присуство војног аташеа при Посланству а у једном краћем периоду, 1936–1937, ту функцију је обављао генералштабни пуковник Драгољуб Дража Михаиловић.³⁴

У марту 1929. године Лазаревић је напустио Праг и прешао на посланичку дужност у Варшави.³⁵ Њега је заменио посланик Будислав Грга Анђелиновић, иначе бивши министар, и с њим почиње један период када су за посланике у Праг долазиле личности које нису биле каријерне дипломате и које су ту углавном кратко остајале.³⁶

Његов боравак пада у време интензивних преговора између чланица Мале антанте на проширењу сарадње и претварању дотадашњих билатералних споразума у тростране, што је и реализовано на састанку у Београду у мају 1929.³⁷

Поред политичких догађања, у које је Анђелиновић свакако био укључен, постојале су и друге обавезе које су захтевале деликатан приступ, у шта су несумњиво спадали и преговори у Бечу око регулисања питања коришћења зграде за потребе Посланства са приором малтешког реда у чијем власништву је била зграда.³⁸

У мају 1930. године Анђелиновић је напустио Праг, а почетком јуна 1930. у Праг је са посланичке дужности у Бриселу стигао нови посланик,

33 Сладек, стр. 108-109.

34 АЈ-391-3-3; Наглашавамо да грађа војног аташеа при Посланству не припада фонду Посланства и не чува се у Архиву Југославије, већ се у овом фонду налази само преписка војног аташеа и посланика поводом издавање виза пасоша за чланове војних комисија за примопредају оружја.

35 АЈ-334, Перс. одс.-165-488.

36 АЈ-334, Перс. одс.-134-457.

37 Сладек, стр. 96.

38 АЈ-334, Перс. одс.-134-457. Репрезентативну палату малтешког реда је уз подршку чехословачке владе и под изузетно повољним условима добио на коришћење за потребе посланства посланик Иван Хрибар 1919. године. Изузетни пријери који су у палати приређивани не само за дипломате већ и ширу друштвену елиту Чехословачке убрзо су стекли глас значајних друштвених догађаја у Прагу. В. *Моји спомени*, стр. 394–396. Иначе, Посланство се 1932. године уселило у нову зграду. Мићић, стр. 277.

иначе бивши министар одбране, генерал Петар Пешић, али је он остао још краће јер је већ у децембру стављен на расположење.³⁹

Почетком његовог службовања, 25–27. јуна, одржана је у Штрпском Плесу конференција на којој је усвојен организациони статут Мале антанте и резолуција о тешкој војној сарадњи земаља чланица.⁴⁰

Пешића је заменио Алберт Крамер у јануару 1931. године али се већ у септембру вратио у земљу пошто је био постављен за министра грађевине.⁴¹

Иако је диктатура краља Александра наилазила на приметну „уздржаност” у званичним политичким круговима и штампи у Чехословачкој, посланик Крамер је могао да извести југословенски МИП да је десетогодишњица његовог доласка на престо пропраћена у чехословачкој штампи и јавности са изразима симпатија.⁴²

Бугарска пропаганда у Чехословачкој и стање југословенске омладине која тамо борави су такође били предмет великог посланиковог интересовања.⁴³

На посланичкој дужности Крамера је у новембру заменио Првислав Гризоно, такође бивши министар, али ће он испунити цео уобичајени посланички мандат и остаће у Прагу све до октобра 1935. године.⁴⁴ Почетак његовог мандата пада у тренутку када се захуктала светска економска криза тешко одразиле на Чехословачку (нарочито је била погођена индустријализована Чешка) изазивајући пад производње и пораст незапослености. Као и многе друге државе, и Чехословачка је посегнула за протекционистичким мерама у намери да заштити своју индустријску и пољопривредну производњу и очува платнобилансну позицију према иностранству. Нарочито је, упркос потписаном трговинском споразуму, био погођен извоз југословенских пољопривредних производа па је Краљевско посланство било приморано у неколико наврата да уложи протест чехословачком МИП-у.

У каснијим извештајима који се односе на трговинску размену Гризоно није пропустио да помене да проблем извоза југословенске робе у Чехословачку великим делом лежи и у њеној неконкурентности.⁴⁵

39 АЈ-334, Перс. одс.-183-506.

40 Сладек, стр. 96.

41 АЈ-334, Перс. одс.-164-487

42 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1931. годину*, „Извори за историју међународних односа 1930–1940”, књига I, приредили Нада Петровић и Саша Илић, Београд, 2005, стр. 286.

43 АЈ-334, Перс.одс.-164-487; дат је опширан извештај о томе.

44 АЈ-334, Перс.одс.-147-470

45 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1932. годину*, „Извори за историју међународних односа 1930–1940”, књига III, приредиле Нада Петровић и Јелена Бакић, Београд, 2008, стр. 169–170.

Крајем 1932. и почетком 1933, на предлог Едварда Бенеша, окончава се, по угледу на Лигу народа, конституисање савеза Мала антанта. У Женеви је 14. фебруара договором министара спољних послова три земље усвојен Организациони пакт Савеза у оквиру кога је формиран Стални савет као његов водећи политички орган.⁴⁶

У мају је у Прагу одржана конференција Мале антанте на којој су осим унутрашњих односа разматрани и међународни проблеми као што су економски односи, проблем разоружања и други.⁴⁷

У јануару 1934. у Прагу је одржано и прво заседање Економског (привредног) савета Савеза чиме је овај блок држава добио своју коначну физиономију.⁴⁸

Сарадњу двеју земаља на пољу културе и образовања су обележиле бројне манифестације, међу којима треба истаћи и учешће неколико хиљада учесника из Југославије на грандиозном свесоколском слету одржаном у Прагу у јулу 1932. године.⁴⁹

Следећа, 1933. година, прошла је у знаку изложбе Ивана Мештровића, док је у октобру исте године, такође у Прагу, отворен дом за југословенске студенте који је понео име краља Александра.⁵⁰

Убиство Краља Александра у Марсељу 1934. године имало је велики одјек у Чехословачкој и било је пропраћено како од званичних политичких кругова тако и од штампе и најшире јавности искреним изразима саучешћа и жалости.⁵¹

По Гризогоновом одласку нови посланик Василије Протић, иначе дипломата од каријере, предао је 22. октобра 1935. своје акредитиве тада већ тешко болесном председнику Масарику о чијем се повлачењу са дужности већ дуже време спекулисало. Протић ће бити и последњи представник Краљевине Југославије у Чехословачкој до њене окупације од стране Немачке у

46 Сладек, стр. 140–141.

47 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1933. годину*, „Извори за историју међународних односа 1930–1940”, књига IV, приредиле Нада Петровић и Јелена Ђуришић, Београд, 2009, стр. 162–164.

48 Сладек, стр. 200; *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1934. годину*, „Извори за историју међународних односа 1930–1940”, књига V, приредиле Нада Петровић и Јелена Ђуришић, Београд, 2010, стр. 53.

49 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1932. годину...*, стр. 251.

50 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1933. годину...*, стр. 164, 407.

51 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1934. годину...*, стр. 402.

марту 1939. године.⁵²

На почетку свог рада у Прагу, у мају 1936, посланик Протић је постављен и за посланика у Литванији, због чега је накратко отпутовао у Каунас да преда своје акредитиве председнику Литваније.⁵³ У децембру исте године, овлашћен од стране краљевског намесништва, потписао је Уговор о социјалном осигурању са Чехословачком.⁵⁴

У међувремену је дошло и до очекиване смене на председничкој дужности у Чехословачкој. Масарика је наследио други њен најутицајнији политичар и државник Едвард Бенеш. Масарик је преминуо већ следеће, 1937. године, и његовом смрћу Чехословачка је изгубила свог оснивача а Југославија свог великог пријатеља.⁵⁵

Мандат Василија Протића је обележило драматично погоршање ситуације у Европи узроковано слабљењем Француске и наглим растом моћи нацистичке Немачке чија ће жртва, само три године касније, постати Чехословачка. Нарастајућа опасност је утицала да земље Мале антанте, у складу са својим процењеним интересима, све више воде међусобно дивергентну спољну политику која је додуше и раније имала дисонантних тонова. Закључење пакта Чехословачке са Совјетским Савезом 1935, затим предлог њене владе да се пакт Мале антанте претвори у универзални одбрамбени савез, као и приближавање Југославије Немачкој и Италији за време владе Милана Стојадиновића, само су неки од најизраженијих раскорака који су се испојили и што је нашло одраза у посланиковим извештајима из Прага.⁵⁶ Неповољан развој односа добио је свој одраз и у учесталијим састанцима посланика Протића са највишим чехословачким званичницима који су преко њега тражили прецизно изјашњавање југословенске владе по спорним питањима. У децембру 1936. Протић је био на састанку код Бенеша после чега је отпутовао у Београд да пренесе ставове и захтеве Чехословачке. Одговор југословенске владе с којим се Протић вратио у Праг био је за чехословачку владу веома

52 AJ-334-185-508.

53 Исто.

54 Двор Краљевине Југославије AJ-74-2-6.

55 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1935. годину*, „Извори за историју међународних односа 1930–1940”, књига VI, приредила Нада Петровић, Београд, 2011, стр. 483.

56 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1935. годину...*, стр. 239; Deak, str. 138–140. Треба нагласити да су тадашњи чехословачки политички кругови као и послератна чехословачка историографија одговорност за слабљење и распад Мале антанте видели пре свега у политици владе Милана Стојадиновића и кнеза намесника Павла. Такве ставове је делила и опозиција у Краљевини Југославији. Deak, str. 163. О својој политици према Малој антанти и Чехословачкој Милан Стојадиновић је опширно писао у свој мемоарској књизи *Ni rat ni pakt*, Ријека, 1970. Његови ставови се могу пратити и кроз документе који се чувају у Архиву Југославије, збирка Милан Стојадиновић, AJ-37;

незадовољавајући.⁵⁷

Посланикови извештаји не пропуштају да истакну да су се на неповољне спољнополитичке околности, када је у питању Чехословачка, надовезале и унутрашње у виду прикривене или отворене сепаратистичке тенденције тромилionске немачке мањине концентрисане у области према Немачкој познатој као Судети, али исто тако и латентна тежња Словака за већом аутономијом а у крајњој линији и потпуном самосталношћу.⁵⁸

И поред тога што су се састанци на највишем нивоу Савета Мале антанте и генералштабова и даље редовно и у срдачној атмосфери одржавали наизменично у све три државе, билатералне посете разних званичника биле честе, као што је била и посета југословенског министра одбране генерала Љубомира Марића 1937. године, кога су у присуству посланика Протића дочекали чехословачки министар одбране Франтишек Михник и министар иностраних послова Камил Крофта, или пак прослава чехословачких и југословенских народних посланика у Прагу 1938, све чешћи су били коментари, како у иностранству тако и у чланицама, да је савез на издисају. Наступи неких јавних личности, као што је било предавање бившег истакнутог дипломате Живојина Балугџића у прилог Малој антанти, одржано у Прагу исте године, био је само један у низу симболичних и, показаће се, неуспелих покушаја да се унесе нови живот савезу.⁵⁹

Велика Британија и Француска, потписујући Минхенски споразум, устукнуле су крајем 1938. пред Хитлером, и Чехословачка је била принуђена да се у корист Немачке одрекне Судетске области настањене бројном немачком мањином.

Већ тада је било многима јасно да се Немачка ту неће зауставити и већ 15. марта 1939. године су немачке трупе окупирале целу Чехословачку. Од Чешке и Моравске створили су „протекторат” а Словачка је формирана као званично независна држава, мада суштински под немачком доминацијом.⁶⁰

Иако је Чешка формално и даље имала своју владу, њен делокруг и

57 Deak, str 153–154.

58 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1938. годину*, „Извори за историју међународних односа 1930–1940”, књига IX, приредила Јелена Ђуришић, Београд, 2014, стр. 182, 358.

59 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1937. годину*, „Извори за историју међународних односа 1930–1940”, књига VIII, приредила Нада Петровић, Београд, 2013, стр. 229, 284–285; *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1938. годину...*, стр. 300; АЈ-334-71, досије Мала антанга.

60 *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1938. годину...*, стр. 559; *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1939. годину*, „Извори за историју међународних односа 1930–1940”, књига X, приредила Јелена Ђуришић, Београд, 2015, стр. 156.

овлашћења су се све више сужавали и неки угледни политичари, почев од Бенеша, већ тада су се определили да емигрирају. Ова нова ситуација, у којој је Немачка практично анектирала Чешку и преузела све најважније државне ингеренције, значила је да дипломатско представништво у Прагу мора да се укине и постојао је само један краћи прелазни период до затварања. То се десило 1. јуна 1939. године, када је посланство затворено а посланик Протић отишао на дужност у Пољску, у Варшаву.⁶¹

Због потреба обављања разних административних послова конзуларне природе (као што су издавање виза, продужења и издавања пасоша за југословенске држављане, заштита њихових интереса, прикупљања и давања информација економске природе, а могуће и још неки други) у Прагу је поново отворен Генерални конзулат на чије чело је постављен Радован Шуменковић, а који је функционисао до немачког напада на Југославију 6. априла 1941. године.⁶²

Крајем децембра 1939. југословенски МИП је одлучио да уместо Генералног конзулата у Братислави – Словачка који је у међуратном периоду све време постојао, установи дипломатску агенцију којом је руководио, почев од јануара 1940, Станоје Симић, дотадашњи генерални конзул.⁶³ Агенција је, по свему судећи, престала са радом убрзо по капитулацији Југославије.⁶⁴

Југословенска краљевска влада у избеглиштву је убрзо успоставила блиске односе са чехословачким политичарима који су формирали владу у емиграцији, где је најутицајнија личност био и даље председник Едвард Бенеш. Размењени су и посланици и од стране југословенске владе је постављен Већеслав Вилдер. Тако је настављена углавном добра сарадња двеју земаља из међуратног периода, овај пут у заједничком настојању да се као део велике савезничке коалиције да допринос поразу фашистичких сила и ослобођењу својих земаља.⁶⁵

У циљу ефикасног обављања поверених послова, Посланство Краљевине СХС/Југославије у Прагу је, као и већина других, имало начелно, осим посланика и једног саветника, још три секретара и једног писара. Овај број је услед разних разлога, међутим, могао и варирати, обично наниже (најче-

61 АЈ-334, Перс.одс.-185-508; АЈ-391, општи деловодни протокол за 1939.

62 АЈ-334, Перс.одс.-186-509. Генерални конзулат у Прагу је пре тога функционисао до 1929, када је затворен, а у оквиру Посланства је отворено конзуларно одељење.

63 АЈ-334, Перс.одс.-187-510.

64 Нисмо успели да установимо тачан датум престанка рада, али је, имајући у виду положај Словачке у односу на Немачку, ово највероватније. Архивска грађа Агенције и Генералног конзулата није сачувана. (П. Крејић)

65 Бранко Петрановић, „Односи југословенске и чехословачке владе у емиграцији 1941–1945”, *Војноисторијски гласник*, бр. 3, Београд, 1990, стр. 49–68; Мира Радојевић, „Српско-чешка сарадња током Другог светског рата”, *Зборник Од Мораве до Мораве*, II, Нови Сад, 2011, стр. 141–157.

шће због мера штедње, дужих боловања запослених, недовољног броја запослених на раду у централи због чега је долазило до застоја у ротацијама службеника итд.). Тако је Бранко Лазаревић, док је био у Прагу као посланик, у једном тренутку остао скоро сам у Посланству те је ургентно тражио да се пошаљу нови службеници како посао не би трпео. Осим службеника МИП-а, у Прагу су при посланству постојали аташе за штампу, који је до 1929. био његов, а после службеник Централног прес бироа (ЦПБ), затим просветни референт кога је слало Министарство просвете, трговински аташе послат од Министарства трговине, свештеночувар војничких гробаља постављен од Министарства вера и војни аташе кога је поставило Министарство војске. Они су за свој рад, осим посланику, били одговорни својим министарствима (првенствено се ту мисли на војног аташеа) и имали су свој печат и водили су своју посебну евиденцију.

Документарну грађу Посланства Краљевине Југославије у Прагу Архив Југославије преузео је од Савезног секретаријата за иностране послове новембра 1990. Количина преузете грађе је према записнику износила 18,00 м, односно 166 фасцикли и 34 књиге евиденције. Том приликом је констатовано да је грађа некомплетна, несређена и без икаквог пописа. Распон година грађе је обухватао период 1929–1941. После пријема у Архив, на грађи нису вршене никакве даље опсервације осим што је касније приликом израде Водича кроз фондове Краљевине Југославије установљено да се састоји готово искључиво од конзуларне грађе, тј. истеклих пасоша, молби за визе и сл. Од књига евиденција су били сачувани искључиво административни деловодни протоколи, таксени дневници и благајнички деловодници.

После узимања у сређивање фонда установљено је да постоји врло мала количина докумената, сса 0,20 м, и за период 1921–1929. Од ове количине, 0,12 м је грађа која се односи на рад аташеа за штампу, комплетна 1927. година и нешто докумената из каснијих година. Ови документи су вођени у засебном деловодном протоколу.

У то време аташе за штампу је још увек био службеник МИП-а, дакле директно подређен посланику, а тек од 1929. он постаје дописник ЦПБ-а,⁶⁶ те је због незнатне количине грађе одлучено да се не врши разграничење већ да остане у оквиру фонда. У целокупном фонду једино она једина има степен поверљивости и, уопште узев, представља по садржини највреднију грађу.

Даље је установљено да 0,25 м грађе припада Генералном конзулату Краљевине Југославије у Прагу, као и један општи деловодни протокол, и да обухватају период 1939–1941, када је поново радио јер је Посланство због окупације Чехословачке престало с радом. И у овом случају је одлучено да је

најцелисходније да документарна грађа остане у саставу фонда Посланства јер грађа Генералног конзулата из његовог првог периода постојања (до 1929) није сачувана.

Када је фонд Посланства Краљевине Југославије у Чехословачкој – Праг узет на обраду, дакле, било је већ познато да готово целокупна сачувана документарна грађа има незнатну архивску вредност јер се састоји „углавном” од конзуларне грађе коју су чинили поништене пасошке књижице уместо којих су издаване нове југословенским држављанима на боравку у Чехословачкој, захтеви за визе и овере пуномоћја и сл. То није била новост у раду с архивском грађом када су у питању фондови Министарства спољних послова КЈ јер познато је да је, имајући у виду политичку осетљивост ове грађе, она по избијању Другог светског рата претрпела велику штету тако што је, како би се спречио њен пад у руке непријатеља, намерно била уништана од стране југословенских власти. То се односи пре свега на фонд Министарства иностраних послова, тачније, његово Политичко одељење, од кога су остали само „остаци остатака”. Такође и грађа посланстава КЈ је претрпела велику штету. Нарочито она која је била у непријатељским земљама, јер није се могло рачунати на поштовање међународног права које се тиче дипломатског имунитета, па је, како пише Милош Црњански у својим *Ембахадима*, поверљива архива Посланства у Риму у коме је уочи рата службовао, на време уништена. Сачувана је архива посланстава која су се налазила у неокупираним савезничким и неутралним државама. Ипак, и тамо где се силом прилика морала уништити поверљива грађа, често је кроз сачуване документе мање важности остало довољно података на основу којих је било могуће, бар у елементарном погледу, реконструисати историјат рада (кад је почело неко посланство да ради, ко су били посланици, кад је који вршио посланичку функцију у датом посланству и сл.). Веровало се да би се то могло и овде урадити, међутим, испоставило се да кад је у питању историјат Посланства Краљевине Југославије у Чехословачкој – Праг, на основу његове сачуване грађе – није могуће чак ни то. Пре свега јер, осим буквално једне шаке докумената, нису уопште сачувани документи пре 1929. године. Од тог периода па до краја функционисања Посланства 1939, чему треба придодати и период постојања Генералног конзулата у Прагу до 1941, документарна грађа, опет с нешто мало изузетака, била је конзуларне природе, без историјске вредности (пасоши и визе, установљење завичајности, овере докумената и сл.). Пошто досад није написана никаква монографија на тему југословенско-чехословачких односа која би могла да помогне, изузев оних које се односе на савез Мале антанте и већ раније поменуте студије за период 1935. до 1939. Ладислава Деака (фуснота 12), требало је историјат ствараоца фонда, тј. Посланства, реконструисати помоћу других извора. Срећом, сачван је Персонални одсек МИП-а КЈ (АЈ-334), и ту су нађени подаци за све посланике, иако и ту недостају документи за период одмах после завршетка Првог светског рата. Сачувани су и Протокол и Конзуларно-привредно оде-

љење МИП-а (АЈ-334) који су такође пружили неке податке. Како је обичај да се дају и неки шири подаци који се односе на рад ствараоца фонда, искоришћен је навреднији сачувани извор, а то су Месечни извештаји Министарства спољних послова КЈ који су почев од средине 1930. састављани у МИП-у на основу месечних извештаја добијаних од свих посланства КЈ. Иако су ти извештаји одабирани и сажимани, у недостатку изворних извештаја из посланстава која немају сачувану грађу, као што је то случај са Прагом, они представљају вредан извор информација који колико-толико помаже да се реконструише историја односа са датом земљом, макар само за период 1930–1941. Ови документи су објављени у едицији Архива Југославије под називом *Извори за историју међународних односа 1930-1940, Извештаји министарства спољних послова Краљевине Југославије I-X*. Као изузетно значајан општи извор података искоришћена је и монографија *Мала Антанта 1919–1938*. Зденека Сладека, познатог чешког историчара, преведена и објављена у Београду 2019. која, истина, првенствено третира односе унутар троугла Чехословачка–Југославија–Румунија, али даје и обиље података који се односе на билатералне југословенско-чехословачке односе. Од других фондова прикупљени су и подаци из фонда Двор Краљевине Југославије (АЈ-74), Министарство вера (АЈ-69), Централни Прес Биро – ЦПБ (АЈ-38); Министарство финансија (АЈ-70). Коришћена су и мемоарска дела као што су књиге Ивана Хрибара (фуснота 4) и Богумила Вошњака (фуснота 20). Наравно, за период владе Милана Стојадиновића незаобилазни су његови мемоари (фуснота 56).

Током архивистичке обраде потврђено је да се готово сва остала документарна грађа заиста састоји од поништених пасошких књижица и издатих виза, молби за утврђивање завичајности, овера докумената и да као таква нема историјску вредност и не представља архивску грађу па према томе није испунила критеријум за трајно чување. Изузетак је направљен када су у питању пасошке књижице студената из Југославије који су студирали у Чехословачкој од којих су неки касније постали познати стручњаци, научни и културни радници. Такође, остављени су и одабрани примерци појединачна: пословних људи, уметника који су живели и радили у Чехословачкој, али и обичних радника. Када је у питању остала грађа, ту је било врло мало неких вреднијих докумената. Приликом валоризације коришћени су критеријуми садржајне вредности докумената, историјско-друштвених околности у којима су настали као и спољних обележја. У целини критеријум за валоризацију је био нешто блажи него што би иначе био случај. Одлучено је да се због мале количине не врши разграничење грађе Генералног конзулата већ да остане у склопу фонда Посланства. После архивистичке обраде остало је укупно 0,95 м похрањених у 8 фасцикли као и 23 књиге евиденција, тј. 1,50 м, што укупно чини 2,45 м. Грађа фонда је физички у добром стању, оригинална, али има и копија, као и докумената без формалних обележја. Документа су скоро искључиво на српском, хрватском, чешком и немачком

језику, мада се може наћи и понеки документ на другим језицима. Сем нешто мало извештаја (пре свега аташеа за штампу), остали документи су разна писма, већ помињани примерци пасошких књижица а има и неколико примерака чешке штампе.

Имајући у виду делокруг ствараоца фонда, садржај и врсту грађе, и нарочито степен њене комплетности, приликом сређивања грађе примењен је принцип слободне провенијенције – облик функције и делатности. На основу тога састављена је донекле упрошћена класификациона шема која се састоји из следећих група:

I. ПОВЕРЉИВА АРХИВА

1. Аташе за штампу и дописништво ЦПБ-а

II. АДМИНИСТРАТИВНА АРХИВА

1. Југословенско-чехословачки економски односи
2. Културни, научни, просветни, спортски и верски односи Југославије и Чехословачке
3. Посланство, конзулати и друга представништва КЈ у Чехословачкој
4. Разно

III. КЊИГЕ ЕВИДЕНЦИЈЕ

У оквиру поверљиве архиве која чини истовремено и јединицу описа налазе се документи настали радом аташеа за штампу, а касније дописника ЦПБ-а (комплетна 1927. и појединачни документи из каснијих година). Они чине највреднији део грађе Посланства и садрже текуће, месечне и годишње извештаје о догађајима на чехословачкој друштвеној и политичкој сцени, односима Југославије и Чехословачке, писању чехословачке штампе о Југославији, контактима са домаћим новинарима и пласирању југословенских ставова, молбама за одобрење повлашћене вожње новинарима, достави пропагандног материјала итд.

Административна архива која се тиче односа Југославије и Чехословачке садржи информације о пословним контактима заинтересованих чехословачких и југословенских фирми, издавању виза чехословачким пословним људима ради одласка у Југославију на скупштине акционарских друштава, преговорима о испорукама чехословачких производа, испитивању могућности пласмана итд. Постоје подаци и о социјалном положају наших радника који су били на раду у Чехословачкој јер треба имати увиду да је Чехословачка као развијена индустријско-пољопривредна земља имала, изузев за време Велике економске кризе, потребу за додатном радном снагом. Чехословаци су радо путовали у Југославију, нарочито на Јадранско море које су доживља-

вали и као своје, а са друге стране честе су биле екскурзије из Југославије, тако да има и туристичких информација.

Када је у питању сарадња у области просвете и културе документи се односе на разне културне, научне, просветне и спортске манифестације које су се одржавале, као што су изложбе, предавања, спортски сусрети, стручне и научне посете, на друштва југословенских студената и ученика, њихове прославе, смештај и стипендије на чешким универзитетима и школама. Постоји и неколико докумената из области верских односа који се односе пре свега на православну цркву у Закарпатској Русији која је тада била под јурисдикцијим Синода Српске православне цркве.

Материјали који се односе на установе конзулата дају непотпуне податке о местима у којима су се налазила конзуларна представништва КЈ у Чехословачкој, лицима која су им била на челу и запосленом особљу. Ипак, види се да су осим поменутих каријерних генералних конзулата постојали неко време још и почасни конзулати у Брну, Моравској Острави, Карловим Варима, што је прилично неуобичајено. У Прагу је двадесетих година упоредо са каријерним генералним конзулатом постојао и почасни генерални конзул, у личности угледног исељеника Рока Брадановића. Има података и да је на тлу Чехословачке постојало представништво „Југословенске речне пловидбе” и да је било отворено трговинско представништво.

У класификационој групи „Разно”, која је стицајем околности постала најобимнија и која је систематизована у неколико јединица описа, налазе се појединачни документи који се односе на репатријацију наших грађана из Русије и помоћ чехословачких власти, затим заступање југословенских грађана од стране чехословачког конзулата у Кини, писма Посланству од стране чехословачких грађана поводом југословенског државног празника или саучешћа поводом убиства краља Александра и др. Далеко највећа количина грађе у овој групи односи се на разну грађу конзуларне природе (примерци пасоша, молби за њихово продужење, издавање нових, визе, утврђивање завичайности одабраних лица и сл.).

Као информативно средство за грађу Посланства КЈ у Чехословачкој – Прагу урађен је сумарно-аналитички инвентар. Овим ће се учинити доступним истраживачима оно што од грађе ове установе има вредност.

Приликом цитирања коришћења архивске грађе овог фонда наводи се сигнатура која садржи ознаке Архива Југославије (АЈ), броја фонда (391) броја фасцикле и јединице описа.

Укупна количина грађе фонда износи 2,45 м, од тога (8 кутија и 9 јединица описа) 1,50 м књига евиденције (23 књиге).

Predrag Krejić

Mission of the Kingdom of Yugoslavia in Czechoslovakia – Prague 1919–1939
– *Institution and archival material* –

Abstract

The end of the First World War led to a dramatic transformation of the political map of Europe, on which new state structures emerged, one of which was Czechoslovakia, while the Kingdom of Serbia was united with the territories under the rule of Austria-Hungary and Montenegro to form the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, i.e. Yugoslavia. From the very beginning, these countries formed close relations in all areas, and together with Romania formed an alliance known in history as the Little Entente. The mission of the Kingdom of Yugoslavia in Czechoslovakia certainly played a major role in promoting mutual relations, but due to the poor preservation of its documentary fund, it is difficult to give a real judgment on this. The material of other funds can partially help us with this, as well as the published literature that was created on the basis of documentary material kept in the Czech Archives in Prague.

Предраг Крејић

Посолство Крoлевства Југославије в Чехословакији - Прага, 1919–1939 гг.
– *Учреждение и архивные материалы* –

Краткое содержание

Окончание Первой мировой войны привело к резкому переключению политической карты Европы, на которой были созданы новые государственные образования, одним из которых стала Чехословакия, а Королевство Сербии было объединено с территориями, находившимися под властью Австро-Венгрии и Черногории с образованием Королевства СХС, то есть Югославии. Эти государства с самого начала установили тесные взаимоотношения во всех областях и вместе с Румынией образовали союз, известный в истории как Малая Антанта. Посольство Королевства Югославии в Чехословакии, безусловно, сыграло большую роль в развитии взаимоотношений, но из-за плохой сохранности его документального фонда о нем трудно судить. Частично в этом нам могут помочь материалы других фондов, а также опубликованная литература, созданная на основе документального материала, хранящегося в Чешском архиве в Праге.